



## Cuprins

<i>Prefață</i> (Mircea Miclea) .....	11
<i>Notă la ediția a doua</i> .....	13
<i>Cuvânt către cititor</i> .....	15
<b>Introducere</b> .....	19
<b>Capitolul 1. Problematica inconștientului în paradigmile psihologiei contemporane</b> .....	23
1.1. Perspectiva psihanalitică asupra inconștientului .....	24
1.1.1. <i>Modelul topografic</i> .....	26
1.1.2. <i>Modelul structural</i> .....	27
1.1.3. <i>Teoria relațiilor obiectuale</i> .....	29
1.1.4. <i>Psihologia Eului</i> .....	30
1.1.5. <i>Compararea modelelor psihanalitice</i> .....	30
1.2. Perspectiva cognitivă asupra inconștientului .....	31
1.2.1. <i>Teoria „Global Workspace”</i> .....	33
1.2.2. <i>Teoria neodisociationalistă</i> .....	35
1.3. Integrarea modelelor psihanalitice și cognitiviste .....	36
1.4. Perspectiva psihobiologică asupra inconștientului .....	37
<b>Capitolul 2. Problematica inconștientului cognitiv</b> .....	42
2.1. Percepția implicită.....	44
2.1.1. <i>Percepții implicate fiziole</i> .....	44
2.1.1.1 Percepția subliminală.....	44
2.1.1.2. Percepția parafoveală .....	46
2.1.1.3. Apărarea perceptuală .....	49
2.1.1.4. Atenția selectivă .....	52
2.1.1.5. Alterări hipnotice ale percepției.....	54
2.1.2. <i>Percepții implicate disfuncționale</i> .....	58
2.1.2.1. Alterări perceptuale în sindroamele neuropsihologice.....	58
2.1.2.2 Alterări perceptuale în sindroamele funcționale .....	60



2.2. Memoria implicită .....	64
2.2.1. Amorsajul repetitiv .....	67
2.2.2. Deprinderile .....	74
2.2.3. Reflexele condiționate .....	74
2.2.4. Memorii implicite biologice .....	75
2.2.4.1. Sistemul mnezic corporal .....	75
2.2.4.2. Sistemul mnezic imunitar .....	76
2.2.4.3. Sistemul mnezic reproductiv .....	78
2.2.5. Teorii explicative ale disociației explicit/implicit în memorie .....	79
2.3. Învățarea implicită .....	83
2.3.1. Forme și particularități ale învățării隐式的 .....	83
2.3.2. Învățarea implicită și conștiința .....	85
2.3.2.1. Paradigme uzuale în cercetarea asupra învățării secvențiale incidentale .....	90
2.3.2.2. Evaluarea conștientizării cunoștințelor secvențiale și implicațiile ei asupra datelor experimentale .....	91
2.4. Gândirea implicită .....	94
<b>Capitolul 3. Reconsiderarea diversității fenomenelor inconștiente .....</b>	<b>97</b>
3.1. Diferențierea fenomenelor cognitive implicite .....	97
3.2. Implicații ale inconștientului cognitiv asupra modelelor clasice ale personalității .....	99
3.3. Reconceptualizarea inconștientului .....	101
3.3.1. Inconștientul motivational .....	102
3.3.2. Inconștientul emoțional .....	104
<b>Capitolul 4. Percepția subliminală. Clarificări teoretico-metodologice .....</b>	<b>109</b>
4.1. Modalități de generare a stimulilor subliminali .....	111
4.1.1. Expunerile de scurtă durată .....	111
4.1.2. Mascarea .....	112
4.2. Modalități de confirmare a percepțiilor subliminale .....	114
4.2.1. Evaluarea conștientizării prin introspecție .....	115
4.2.2. Evaluări comportamentale ale conștiinței .....	116
4.2.3. Testele de memorie implicită în evaluarea percepției implicită .....	118
4.3. Conștient și inconștient în percepție .....	121
4.3.1. Paradigma disocierii sarcinilor .....	122
4.3.2. Criteriul diferenței calitative .....	122
4.3.3. Paradigma disocierii proceselor .....	124



4.4. Nivelul de procesare în percepțiile implicate ; activarea semantică subliminală .....	125
4.5. Modificări comportamentale prin stimulare subliminală .....	130
4.6. Emoții induse subliminal .....	133
4.6.1. <i>Relația cognitie inconștientă – emoție</i> .....	134
<b>Capitolul 5. Investigații proprii asupra percepțiilor implicate .....</b>	<b>137</b>
5.1. Evaluarea impactului amorsajului subliminal cu ajutorul probelor de memorie implicită.....	137
5.1.1. <i>Studiul 1: sensibilitatea probelor implicate și explicite de memorie la amorsajul subliminal</i> .....	138
5.1.2. <i>Studiul 2: evaluarea amorsajului subliminal prin proba identificării perceptive</i> .....	140
5.1.3. <i>Studiul 3: evaluarea amorsajului subliminal prin proba de decizie lexicală</i> .....	146
5.2. Percepția parafoveală și rapiditatea citirii.....	152
5.2.1. <i>Studiul 1: efectele percepției parafoveale și ale contextului semantic propozițional asupra fluenței în citire</i> .....	154
5.2.2. <i>Studiul 2: circularitatea percepției parafoveale</i> .....	160
5.3. Emoții implicate. Mărturii experimentale asupra relației cognițiilor inconștiente cu experiențele emoționale .....	163
5.3.1. <i>Studiile 1 și 2: testarea ipotezei răspunsului distorsionat</i> .....	163
5.3.2. <i>Studiul 3: particularitățile conduitei perceptive la subiecții anxioși</i> .....	165
5.3.3. <i>Studiul 4: efectele contextului semantic și ale celui emoțional asupra calității comportamentului perceptiv</i> .....	176
<b>Capitolul 6. Aplicații clinice ale stimulării subliminale .....</b>	<b>187</b>
6.1. Fobia simplă: tablou clinic, etiopatogenie și tratament .....	187
6.2. Terapia fobiei prin stimuli subliminali .....	193
6.2.1. <i>Activarea psihodinamică inconștientă</i> .....	193
6.2.2. <i>Desensibilizarea progresivă prin stimuli subliminali</i> .....	194
6.2.3. <i>Studiu experimental : evaluarea eficienței stimулitor subliminali în remiterea simptomatologiei fobice</i> .....	195
<b>Capitolul 7. Impactul publicitar al stimuliilor subliminali .....</b>	<b>205</b>
7.1. Simpla expunere subliminală .....	206
7.2. Condiționarea afectivă subliminală .....	207
7.3. Studiu experimental : eficacitatea simplei expunerii subliminale comparativ cu cea a condiționării afective subliminale în modificarea atitudinilor .....	208
7.3.1. <i>Experimentul 1</i> .....	211



<i>7.3.2. Experimental 2</i> .....	213
<i>7.3.3. Experimental 3</i> .....	215
<b>Capitolul 8. Concluzii și prefigurări</b> .....	<b>221</b>
<i>Anexe</i> .....	233
<i>Glosar</i> .....	245
<i>Bibliografie</i> .....	251



Seria *Collegium. Psihologie* este coordonată de Adrian Neculau.

ADRIAN OPRE este profesor universitar la Catedra de Psihologie a Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca, titular al cursurilor „Psihologie cognitivă”, „Consiliere psihologică: programe de intervenție cognitiv-comportamentală”, „Personalitatea: diagnoză și intervenție” și președintele Asociației de Științe Cognitive din România. Prezidează Comisia de Psihologie Educațională, Consiliere Școlară și Vocatională din cadrul Colegiului Psihologilor din România, Comisia de Științe Sociale, Politice și Administrative din cadrul ARACIS și este vicepreședinte al Comisiei Speciale de acreditare a programelor de perfecționare a personalului didactic preuniversitar. Este membru al unor asociații științifice și profesionale naționale și internaționale (Asociația Română de Terapie Cognitiv-Comportamentală, Societatea Europeană de Psihologie Cognitivă, Asociația Europeană pentru Terapie Comportamentală și Cognitivă etc.) și director coordonator al mai multor proiecte/granturi naționale și internaționale de cercetare și dezvoltare. Alături de formarea academică initială, finalizată la nivel doctoral în cadrul Universității „Babeș-Bolyai”, a beneficiat de stagii de formare și cercetare la universități prestigioase din Statele Unite și Europa. Până în prezent, a publicat în calitate de autor, coautor și/sau coordonator 10 cărți de specialitate (dintre care menționăm: *Inconștientul cognitiv, percepția subliminală și memoria implicită*, 2002; *Introducere în teoriile personalității*, 2003, ediția a II-a, 2006) și peste 60 de articole științifice în reviste naționale și internaționale.

© 2012 by Editura POLIROM

Această carte este protejată prin copyright. Reproducerea integrală sau parțială, multiplicarea prin orice mijloace și sub orice formă, cum ar fi xeroxarea, scanarea, transpunerea în format electronic sau audio, punerea la dispoziția publică, inclusiv prin internet sau prin rețele de calculatoare, stocarea permanentă sau temporară pe dispozitive sau sisteme cu posibilitatea recuperării informațiilor, cu scop comercial sau gratuit, precum și alte fapte similare săvârsite fără permisiunea scrisă a deținătorului copyrightului reprezintă o încârcare a legislației cu privire la protecția proprietății intelectuale și se pedepsește penal și/sau civil în conformitate cu legile în vigoare.

Foto copertă: © Roffimages/Dreamstime.com

[www.polirom.ro](http://www.polirom.ro)

Editura POLIROM  
Iași, B-dul Carol I nr. 4; P.O. BOX 266, 700506  
București, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A, sc. 1, et. 1,  
sector 4, 040031, O.P. 53, C.P. 15-728

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României:

OPRE, ADRIAN

*Inconștientul cognitiv: modele teoretice, suport experimental și aplicații* / Adrian Opre. – Ed. a 2-a, rev. – Pref. de Mircea Miclea. – Iași: Polirom, 2012

Bibliogr.

ISBN print: 978-973-46-2329-7  
ISBN ePUB: 978-973-46-2609-0  
ISBN pdf: 978-973-46-2610-6

I. Miclea, Mircea (pref.)

159.964.2  
615.851.1  
159.964.2:659.1

Printed in ROMANIA



Adrian Opre

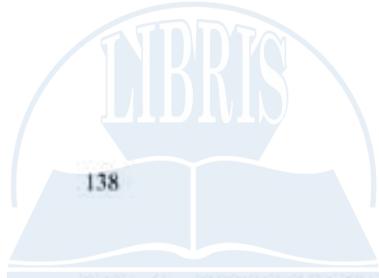
# INCONȘTIENTUL COGNITIV

Modele teoretice, suport experimental și aplicații

Prefață de Mircea Miclea

Ediția a II-a revăzută și adăugită

POLIROM  
2012



### 5.1.1. Studiul 1: sensibilitatea probelor implicate și explicite de memorie la amorsajul subliminal

Obiectivul primului experiment a fost de a evalua influența percepției subliminale ce a urmat unei memorări intenționale, asupra performanțelor în reactualizarea cunoștințelor verbale. Acesta a constituit un studiu comparativ al rezultatelor la probele de memorie explicită vs memorie implicită, precedate sau nu de stimulări subliminale. Pe baza datelor referitoare la similaritatea proceselor implicate în percepția subliminală și memoria implicită, am avansat următoarele ipoteze :

1. stimularea subliminală îmbunătățește semnificativ performanțele testului de completare a rădăcinii cuvintelor (test implicit perceptual) ;
2. stimularea subliminală nu are efecte asupra reamintirii libere (test explicit conceptual de memorie).

#### Metodă

*Subiecți.* La experiment au participat un număr de 80 de subiecți, 55 de elevi (21 de băieți și 34 de fete) cu vârstă cuprinsă între 16 și 18 ani și 25 de studenți (9 băieți și 16 fete) din anii I și II ai secției de Psihologie din cadrul Universității „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca, aparținând intervalului de vârstă 18-20 de ani.

*Materiale.* Lista de studiu a reunit un număr de 15 cuvinte (variind în lungime între 5 și 7 litere), extrase din seriile A-D ale testului de memorie verbală Rey. Cuvintele, tipărite cu majuscule pe o foaie A4, au alcătuit două coloane de 8 și, respectiv, 7 itemi. Dimensiunea fiecărei litere a fost de 1 cm. Pentru etapa stimulării subliminale, aceleași cuvinte, având caracteristici identice, au fost imprimate pe cartonașe confectionate ad-hoc. Pentru expunerea subliminală s-a folosit un tahistoscop. În vederea testării implicate, au fost tipărite pe foi A4 rădăcini ale cuvintelor-țintă (primele 2-3 litere ale acestora) ; și în acest caz, literele au păstrat parametrii fizici inițiali.

*Procedură.* Faza de studiu, identică pentru toți participanții la experiment, a constat în memorarea listei de cuvinte. Subiecții au fost informați că participă la un experiment de evaluare a duratei de memorare. Nu s-a făcut în schimb nici o referire la o eventuală etapă test. După un interval de 7 zile de la engramare, subiecții au fost rechemați în loturi de câte 20 de persoane. Am alcătuit astfel patru grupuri, două grupuri experimentale și două de control. A rezultat un design experimental  $2 \times 2$ , în care variabilele manipulante au fost amorsajul subliminal (prezent vs absent) și modalitatea de testare a memoriei (implicită vs explicită). După o determinare prealabilă a pragurilor senzoriale (vezi secțiunea 4.1.1), subiecții ambelor grupuri experimentale au fost supuși stimulării subliminale cu itemii-țintă. La un interval de 2 minute de la bombardamentul subliminal, considerat ca timp de incubație pentru stimulii subliminali, membrii celor două grupuri experimentale au fost testați implicit (completarea rădăcinii cuvintelor)

și, respectiv, explicit (reamintire liberă). Grupurile de control au urmat aceeași procedură, singura diferență fiind reprezentată de absența amorsei din expunerea subliminală. Acestea au fost de asemenea testate implicit și explicit.

## Rezultate și discuții

**Tabelul 5.1. Performanțele subiecților la probele explicite și implicate**

Modalități de testare	Amorsaj subliminal			
	Prezent		Absent	
Implicit	E1:	13	C1:	11
Explicit	E2:	10	C2:	10

Legendă: E – grup experimental  
C – grup de control

În tabelul 5.1 se află înregistrate medianele pentru rezultatele fiecărui grup. Deoarece reprezentarea grafică a datelor brute a indicat caracterul asimetric al distribuției pentru două dintre grupurile investigate și pentru a reduce posibilitatea unor erori statistice, scorurile obținute au fost prelucrate prin metode neparametrice. Proba medianei a reliefat următoarele diferențe: pentru grupurile E1 și C1:  $c^2 = 13,7$ ;  $p < 0,01$ , iar pentru grupurile E1 și E2:  $c^2 = 19,97$ ;  $p < 0,001$ . Rezultatele obținute confirmă ipotezele avansate și constituie o dovedă în plus a diferențelor calitative între cele două forme ale memoriei, explicită și implicită. Ele oferă, în același timp, un real suport pentru una dintre alternativele teoretico-experimentale care caută să explice disociațiile explicit-implicit: teoria transferului de proceduri similare. Reiterăm aici cele patru asumptions fundamentale ale sus-menționatei teoriei:

- a) performanțele la teste de memorie reflectă gradul în care operațiile cognitive reclamate de test se suprapun (recapitulează) celor angajate în faza de achiziție;
- b) probele implicate și explicite de memorie, în mod caracteristic, dar nu obligatoriu, reclamă diferite operații de actualizare (sau accesează diferite tipuri de informație) și, ca atare, beneficiază de rezultatele unor tipuri distincte de procesare ce intervin pe durata achiziției;
- c) testele explicite extrag înțelesul conceptelor pe seama unor procesări semantice ale acestora;
- d) testele implicate, îndeosebi cele perceptuale, sunt puternic susținute de potrivirea (suprapunerea) prelucrărilor perceptuale implicate în cele două faze, studiu și test.

Ca atare, testele implicate reflectă prevalent o memorie perceptuală (Kirsner, Dunn, 1985). Coroborând această teorie cu sugestiile oferite de Jacoby și colaboratorii săi (1992) privind similaritatea proceselor antrenate de percepția subliminală și memoria implicită, considerăm că avem suficiente date suportive pentru interpretarea rezultatelor

prezentului experiment. Impactul net diferențiator al percepției subliminale asupra celor două forme de memorie poate fi explicat și apelând la o teză alternativă lansată pentru prima dată în anii '70 (Kirsner, Smith, 1974 ; Mandler, 1980 ; Morton, 1979). Conform acesteia, amorsajul repetitiv, deci și cel subliminal, este atribuit unei activări temporare a structurilor de cunoștințe preexistente. În schimb, performanțele la testele de memorie explicită pot fi modificate doar prin procesări elaborative (Graf, Mandler, 1984). În consecință, rezultatele noastre sunt serios susținute și în același timp confirmă o serie de teze ce au emers din studii anterioare riguros elaborate.

### *5.1.2. Studiul 2: evaluarea amorsajului subliminal prin proba identificării perceptive*

Cel de-al doilea experiment a avut ca obiectiv evaluarea efectelor stimulării subliminale (amorsaj subliminal), succesivă unei engramări incidentale, asupra performanțelor în proba de identificare perceptivă. Testul de completare a cuvintelor și identificarea perceptivă reprezintă cele mai frecvente metode de confirmare a percepțiilor inconștiente. Trebuie să menționăm de asemenea faptul că prin experimentele 2 și 3 am testat comparativ efectele nivelului de procesare a stimulilor subliminali asupra performanțelor la două probe implicate de memorie : identificarea perceptuală și decizia lexicală. Chestiunile delicate legate de nivelul de procesare la engramare și efectele sale asupra calității și cantității reactualizării vor fi analizate în subcapitolul 4.4. Atunci vom invoca din nou rezultatele acestor două experimente, incluzându-le în contextul disputelor focalizate pe acest aspect.

Prin prezentul experiment, am urmărit verificarea următoarelor ipoteze :

1. Amorsajul subliminal îmbunătățește semnificativ performanțele la proba de identificare perceptivă.
2. În condițiile amorsării subliminale pentru identificarea perceptivă, efectul facilitator al amorselor perceptuale este semnificativ superior celui produs de amorsele conceptuale.

#### Metodă

*Subiecți.* La experiment au participat 60 de studenți, 25 de băieți și 35 de fete, din cadrul Facultăților de Psihologie (Universitatea „Babeș-Bolyai”), Medicină (UMF) și Electronică (UTC) din Cluj-Napoca. Aceștia au fost repartizați în trei grupuri, două experimentale și unul de control. Grupurile experimentale au fost cele supuse stimulării subliminale, diferențele dintre ele constând doar în tipul amorsei utilizate, perceptuală sau conceptuală.

*Materiale.* Lista de studiu a cuprins un număr de 10 cuvinte-țintă, cărora li s-au adăugat șase „cuvinte-tampon”, trei dintre ele aşezate la începutul listei, iar următoarele

trei la sfârșitul acesteia. Cuvintele-tampon au avut menirea de a anula efectul primordialității, respectiv al recentei, efecte frecvent întâlnite în studiile asupra memoriei. Deși aceste efecte se consideră a fi specifice probelor explicite, puține fiind studiile care semnalează prezența lor în performanța implicită, am decis totuși să evităm un posibil impact al lor. Atât itemii-țintă, cât și cei tampon au fost selectați din seriile de cuvinte A-D ale testului de memorie verbală A. Rey. Lungimea cuvintelor a variat între patru și șase litere, iar gruparea lor s-a făcut în trei șiruri orizontale, cu un spațiu de 1 cm între două cuvinte succesive. Pentru faza test, aceleași cuvinte, exceptând cele tampon, au fost tipărite pe cartonașe confectionate ad-hoc. Pe cartonașe identice au fost imprimate și cuvintele ce urmău să fie expuse subliminal. Aceste cuvinte (amorsele) reprezentau fie vecini ortografici ai țintelor (vecini ortografici = cuvinte care diferă printr-o singură literă; de exemplu, cuvântul „jurnal” este vecin ortografic pentru cuvântul „furnal”), fie itemi relaționați semantic cu țintele (de exemplu, „armă” pentru „pușcă”). Prima categorie întrunea caracteristicile definitorii ale amorselor perceptuale, pe când cea de-a doua pe cele ale amorselor conceptuale (vezi 2.2.1). Menționăm că au fost folosite caractere identice (ca formă și dimensiune) în toate cele trei etape experimentale – achiziție, amorsaj, respectiv test. S-a asigurat în acest fel una dintre cerințele cel mai des formulate la adresa testelor de memorie implicită, și anume constanța caracteristicilor perceptuale.

*Procedură.* Întregul procedeu (engramarea incidentală, manipularea experimentală, precum și testarea) s-a aplicat individual. Înaintea fazei de studiu, subiecților li s-a comunicat că vor participa la un experiment ce urmărește evaluarea metodelor de îmbunătățire a abilităților de citire rapidă. Fiecărui subiect i s-au descris aparatura, modul de funcționare, precum și sarcinile ce-i revineau, asigurând astfel familiarizarea procedurală. Au fost determinate apoi, tot individual, pragul senzorial subiectiv și durata optimă de expunere necesară identificării perceptive (vezi 4.1.1).

La stabilirea duratei optime de expunere necesară identificării perceptive, procedeul a fost oarecum diferit de cel al determinării pragurilor perceptive. S-a recurs din nou la modificări successive ale duratei de expunere a cuvintelor, dar, de această dată, în sens ascendent. Această durată a crescut progresiv, până s-a atins un minim necesar ca subiectul să poată identifica cuvântul expus. Pentru o căt mai acurată determinare, luând în considerare și efectele de acomodare periferice și centrale, am repetat operația cu mai multe cuvinte și am făcut apoi media timpilor obținuți. După o scurtă pauză de aproximativ un minut, a urmat faza de achiziție incidentală. Înainte însă de a le oferi lista de cuvinte, a fost formulat următorul instructaj: „Veți primi o listă conținând trei șiruri orizontale de cuvinte; nu contează numărul și nici semnificația lor; sarcina voastră va fi să să numărați vocalele și consoanele conținute de fiecare dintre aceste cuvinte și să le înregistrați apoi sub forma unor rapoarte numerice (de exemplu, număr de vocale/număr de consoane). Acest lucru vă rog însă să-l faceți căt mai repede posibil, deoarece veți fi cronometrați”. Prin această procedură am asigurat condițiile unei achiziții incidentale care nu influențează prelucrările semantice, dar

permite derularea celor perceptuale. Aceste prime etape au fost identice pentru toți subiecții. A urmat apoi etapa stimulării subliminale. Subiecții au fost invitați în fața tahistoscopului, unde li s-a făcut instructajul adecvat. Au fost informați că li se va expune subliminal o serie de cuvinte, a fost precizată și zona unde vor fi prezentate, dar nu au primit nici o altă informație privind natura sau relația acestor cuvinte cu itemii din faza de studiu. Dimpotrivă, această etapă le-a fost descrisă ca un exercițiu de îmbunătățire a performanțelor de citire rapidă. Am recurs apoi la expunerea subliminală propriu-zisă a amorselor perceptuale sau conceptuale, în funcție de lotul de apartenență a subiectului. Expunerile au fost în număr de cinci pentru fiecare cuvânt, deoarece s-a scontat un efect cumulativ al acestora. Durata acestor expuneri a fost diferită de la un subiect la altul, în funcție de valorile pragurilor senzoriale determinate în prealabil. Pauza dintre două expuneri ale aceleiași amorse a fost de 2 secunde, iar între amorse diferite, de 15 secunde.

După o nouă pauză, de aproximativ 2 minute (vezi 2.2.1), a urmat testarea propriu-zisă, adică identificarea perceptivă, precedată, desigur, de instructajul corespunzător. Durata expunerii itemilor supuși identificării a fost și ea individualizată în funcție de valorile determinante la începutul experimentului. Apoi a fost redusă cu 5 ms pentru fiecare subiect. Această reducere s-a făcut în virtutea presupusei activări (amorsări) a jîntelor prin intermediul stimulilor subliminali, ceea ce, implicit, conduce la o scădere a timpului reclamat pentru identificarea acestora.

Pentru o interpretare cantitativă a rezultatelor, a fost considerată drept reușită identificarea corectă a cuvântului la prima sa prezentare. În vederea unei interpretări calitative, a fost notat și numărul prezentărilor necesare identificării corecte, în cazul unui eșec la prima expunere, precum și tipul și numărul identificărilor false. Grupul de control a urmat aceeași procedură cu o singură deosebire: absența amorsei din flash-ul subliminal.

### Rezultate și discuții

În tabelul 5.2 se regăsesc mediile și abaterile standard corespunzătoare fiecărei situații experimentale.

**Tabelul 5.2. Performanțele subiecților la proba de identificare perceptivă**

	<i>Amorsaj perceptual (AP)</i>	<i>Amorsaj conceptual (AC)</i>	<i>Condiții bazale (CB)</i>
<i>M</i>	5,95	6,25	4,5
<i>σ</i>	1,71	2,04	1,5

Analiza de varianță – ANOVA unifactorial – aplicată acestor rezultate a evidențiat un efect semnificativ al amorsajului subliminal  $F = 5,61, p < 0,005$ . Analiza *post hoc* (testul Scheffe) a evidențiat efecte semnificative ale ambelor tipuri de amorsaj, cu o

ușoară dominare (nesemnificativă statistic) a celui conceptual ( $AP \text{ vs } CB < 0,04$ ;  $AC \text{ vs } CB < 0,018$ ). Prin urmare, atât amorsele perceptuale, cât mai ales cele conceptuale au îmbunătățit semnificativ performanțele la proba de identificare perceptivă, comparativ cu condițiile bazale. Rezultatele obținute confirmă prima ipoteză a experimentului, dar o contrazic pe cea de-a doua tocmai prin această superioritate a efectului conceptual față de cel perceptual. Putem oare admite că acest rezultat, care contrazice cea de-a doua ipoteză, constituie o infirmare a datelor obținute în numeroase investigații anterioare studiului nostru? Răspunsul la o asemenea întrebare nu este un lucru tocmai ușor. Desigur, nu e vorba despre o diferență semnificativă între cele două efecte, dar așteptările noastre erau de a obține o diferență semnificativă în sens invers. Credem totuși că, apelând la studii cu rezultate similare, precum și la o analiză calitativă a datelor prezente, putem oferi o interpretare adecvată pentru diferențele constatate.

Mai întâi, trebuie făcută următoarea precizare: consecințele percepției inconșiente a unor itemi (de exemplu, cuvinte) diferă adesea atât calitativ, cât și cantitativ de cele ale percepției conșiente. Această asumție, confirmată de numeroase date experimentale (Marcel, 1980, 1983a, 1983b; Shevrin, Dickman, 1980), o regăsim oarecum similar formulată în teza centrală a postulatului lui Shevrin și Dickman: „Procesele inconșiente urmează legi de organizare diferite de cele ale proceselor conșiente” (*apud* Williams *et al.*, 1997). Pe de altă parte, este bine săiut că majoritatea investigațiilor privind efectul nivelului de procesare a stimulilor asupra performanțelor la probele implicate de memorie au apelat la proceduri ce implică procesări conșiente ale amorselor (vezi subcapitolul 4.4). Prin urmare, compararea rezultatelor acelor studii cu ale experimentului de față, în care am utilizat stimuli subliminali, nu este justificată, deoarece conduce la grave erori interpretative. În consecință, comparațiile trebuie făcute doar în limitele oferite de paradigmă experimentală similară.

Pe de altă parte, efectul semnificativ produs de amorsele conceptuale este întărit de o serie de rezultate anterioare. Marcel (1980) susține că percepția inconșientă a unui cuvânt permite, alături de prelucrări perceptuale, și o procesare a semnificației acestuia. Asumția lui vine însă în contradicție cu concluziile cercetărilor de până atunci. Acestea susțin că stimulii percepți inconșient sunt procesați doar la nivelul trăsăturilor fizice. Pentru a-și susține teza, Marcel repetă experimentele din 1980 (Marcel, 1983a, 1983b) și, pe seama noilor date, afirmează că procesele perceptuale inconșiente „rescriu” automat datele senzoriale în toate formele reprezentătionale, inclusiv la cel mai înalt nivel de reprezentare (cel semantic) disponibil organismului. Aceste reprezentări multiple există simultan, nefiind constrânsă de capacitatea limitată de procesare. Beneficiind de resurse cognitive nelimitate, interferența între aceste reprezentări este practic nesemnificativă. Reducerea interferenței diminuează rata dezactivării reprezentărilor amorsate, conferind astfel durabilitate fenomenului de amorsaj.

Și mai relevante pentru rezultatele noastre sunt datele furnizate de un alt studiu mai recent (Rhodes *et al.*, 1993). S-a demonstrat că amorsajul conceptual poate modifica